

Zwarte stern

foto Han Bouwmeester, Buiten-beeld.nl

Nestvlotjes, broeihopen en ijsvogelwandjes

De opmars van soortbevorderde maatregelen bij Natuurmonumenten

We graven poelen voor de boomkikker en zetten elk jaar weer nestvlotjes uit voor de zwarte stern. Zonder onze hulp lijken veel soorten het in Nederland nog steeds niet te redden. Uit een evaluatie van Natuurmonumenten blijkt dat het soortenbeheer wel effectiever kan.

— Erwin de Hoop, Bart van Tooren (Natuurmonumenten) en Paul Dirks (Natuurmonumenten, nu Staatsbosbeheer)

> HET LEEFGEBIED VAN EEN AANTAL specialis- tische soorten is ernstig aangetast door de intensivering van het landgebruik in Nederland. Om deze soorten te helpen streeft Natuurmonu- menten in de eerste plaats naar behoud en herstel van natuurlijke (landschapsvormende) processen, het zogenoemde systeembeheer. Toch onderkent Natuurmonumenten dat het in Nederland moeilijk is om te voldoen aan de bijzondere eisen die sommige (bedreigde) soorten stellen aan hun leefgebied. De biodi- versiteit staat zwaar onder druk en een aantal soorten zal slechts kunnen overleven als we bij Natuurmonumenten wat extra's doen. Immers zonder soortbevorderende maatregelen, zoals nestkasten voor kerkuilen en nestvlotjes voor de zwarte stern, zouden we in Nederland helaas nog altijd soorten kwijtraken. Daarom heeft Natuurmonumenten als vangnet al in 1997 een soortenbeleid geformuleerd (zie kader). Het belangrijkste uitgangspunt hierbij is terughou- dendheid bij het uitvoeren van soortbevorde- rende maatregelen.

De terughoudendheid van Natuurmonumenten sluit ook aan bij de visie die het Ministerie van LNV in 1990 in het Natuurbeleidsplan formuleerde: nadruk op herstel van complete ecosystemen binnen de Ecologische Hoofd- structuur en in aanvulling daarop soorten- beleid. Dit is vanaf 2007 vervangen door de Leefgebiedenbenadering. Deze laatstgenoemde benadering heeft tot doel om de internationale afspraken voor het behoud van biodiversiteit na te komen en richt zich op leefgebieden en groepen van soorten, in plaats van op indivi- duele soorten. De kern van deze aanpak is dat door diverse partijen gezamenlijk uit te voeren (herstel)maatregelen ten goede moeten komen aan meerdere soorten. Toch onderkent ook de Leefgebiedenbenadering dat het voor sommige soorten noodzakelijk blijft om soortspecifieke maatregelen te treffen vanwege de bijzondere eisen die zij aan hun omgeving stellen.

Veelvuldig toegepast

De terughoudendheid die Natuurmonumenten voor ogen stond in de Nota soortgerichte maat- regelen uit 1997, is in de praktijk niet gebleken. Uit een in 2008 uitgevoerde enquête onder de beheerders van Natuurmonumenten blijkt dat in het overgrote deel van de gebieden in meer of mindere mate soortbevorderende maatreg- elen worden uitgevoerd. In totaal zijn 199 keer maatregelen voor dieren en 61 keer maatregelen voor planten uitgevoerd. Het aantal verschil- lende diersoorten die bij de enquête werd genoemd is 78 en het aantal plantensoorten 43. De verscheidenheid aan maatregelen is heel groot. Bij de dieren richten beheerders zich vaak op het creëren van nestgelegenheden, zoals

het ophangen van uilenkasten en de aanleg van broeihopen voor de ringslang. Daarnaast gaat het onder andere om aangepast maaibeheer ten behoeve van broedvogels en insecten en het aanleggen van poelen voor amfibieën, waarbij de kamsalamander de boventoon voert. Voor vlinders, libellen en reptielen worden vooral verbindingen gemaakt tussen twee leefgebie- den, de zogenaamde corridors, bijvoorbeeld door het kappen van een strook bos tussen twee heidegebieden. De maatregelen voor plan- ten richten zich vooral op het optimaliseren van de groeiplaats door bijvoorbeeld te plaggen en een aangepast maaibeheer te voeren.

Herintroductie als soortbevorderende maatreg- el is geen alledaagse zaak. Natuurmonumen- ten hanteert criteria waaraan een soort moet voldoen om hiervoor in aanmerking te komen. Bij de dieren ligt het initiatief over het alge- meen bij soortbeschermingorganisaties, zoals de Zoogdierverseniging en Ravon. Dieren die door samenwerking tussen de diverse betrok- ken partijen in de gebieden van Natuurmonu- menten zijn uitgezet zijn de bever, das, hamster (korenwolf) en de otter en enige decennia geleden al de raaf. Daarnaast zijn buiten me- deweten van Natuurmonumenten om o.a. ook nog ringslang en boomkikker uitgezet. Herin- troductie bij planten, bijvoorbeeld door het inzaaien of aanplanten van soorten, komt min- der voor. Door de opkomst van maatregelen als het uitstrooien van maaisel of plagsel vervaagt echter de scheidslijn tussen herintroductie en 'gewoon' beheer. Het uitstrooien van maaisel wordt vaak toegepast voor het versnellen van een bepaalde ontwikkeling, maar is soms ook bewust gericht op herintroductie van bepaalde soorten. Het is onder andere toegepast voor soorten als klokjesgentiaan en parnassia, vaak als aanvullende maatregel bij natuurontwikke- ling. Dat we tegenwoordig minder terughoudend omgaan met soortbevorderende maatregelen heeft onder andere te maken met toegenomen kennis van soorten. Vooral kennis over de individuele soorten en hun relatie met de omgeving is de laatste decennia verder toegenomen. De oprichting van particuliere gegevens beherende organisaties (pgo's) als de Vlinderstichting en Ravon heeft daar sterk aan bijgedragen. Een andere oorzaak van de afgeno- men terughoudendheid is het belang dat aan individuele soorten wordt gehecht. Dit is sterk gegroeid door de opkomst van meetsoorten in het Programma Beheer. Hierbij gelden indivi- duele soorten als toetssteen voor het halen van doelen en daarmee het wel of niet krijgen van beheersubsidies. Ook is de aandacht voor indi- viduele soorten gegroeid door het toenemende aantal Rode Lijsten, hun doorwerking in het beleid en het belang van de soortenbescherming via de Habitat- en Vogelrichtlijn (Natura 2000).

Foto Tim Krooneman

De laatste vlotjes voor het Giethoornsemeer worden klaargezet

Hoofdlijnen soortenbeleid Natuur- monumenten (1997)

In de Nota soortgerichte maatregelen hanteert Natuurmonumenten de volgende uitgangspunten bij soortbevorderende maatregelen:

- alleen als regulier systeembeheer niet toe- reikend is voor behoud van soorten, die op de Rode Lijst staan of die internationaal bedreigd zijn, die karakteristiek zijn voor de beoogde natuur of soorten waarvan de populatie van belang is als bronpopulatie;
- er moet voldoende kennis beschikbaar zijn over de soort (voorkomen en milieu-eisen);
- de maatregelen mogen niet ten koste gaan van de natuurlijkheid die we voor het betreffende gebied nastreven;
- de maatregelen zijn van tijdelijke aard en een uitzondering op de regel van voorna- melijk systeembeheer;
- herintroductie is alleen onder strenge voorwaarden toelaatbaar en wordt zelden toegepast (spontane hervestiging van een soort verdient de voorkeur boven kunst- matig herintroductie).

De ontwikkeling van de betreffende soorten wordt gevolgd in verband met het aanvul- lende en tijdelijke karakter van de soortge- richte maatregelen.

men kennis van soorten. Vooral kennis over de individuele soorten en hun relatie met de omgeving is de laatste decennia verder toegenomen. De oprichting van particuliere gegevens beherende organisaties (pgo's) als de Vlinderstichting en Ravon heeft daar sterk aan bijgedragen. Een andere oorzaak van de afgeno- men terughoudendheid is het belang dat aan individuele soorten wordt gehecht. Dit is sterk gegroeid door de opkomst van meetsoorten in het Programma Beheer. Hierbij gelden indivi- duele soorten als toetssteen voor het halen van doelen en daarmee het wel of niet krijgen van beheersubsidies. Ook is de aandacht voor indi- viduele soorten gegroeid door het toenemende aantal Rode Lijsten, hun doorwerking in het beleid en het belang van de soortenbescherming via de Habitat- en Vogelrichtlijn (Natura 2000).

Niet eenduidig en weinig samenhang

Uit onze evaluatie blijkt dat ca. 30% van de maatregelen zijn genomen voor soorten die niet op de meest recente Rode Lijsten staan (figuur 1), bijvoorbeeld het uitrasteren van de groeiplaats van de knikkende distel of wilde marjolein en nestkasten voor de torenvalk. Sommige soorten, zoals de oeverwaluw, staan overigens wel op de oude Rode Lijsten. Verder gaat het om soorten uit soortgroepen waar nog

Bijna een eeuw soortbevorderende maatregelen bij Natuurmonumenten

Natuurmonumenten was zich al vroeg in haar bestaan bewust van haar rol om bedreigde soorten voor Nederland te behouden. Zo kocht de vereniging in 1926 een terreintje van 33 are aan de Tengelroyse beek bij Weert om de daar voorkomende plantensoort kranskarwei te beschermen. Door ontwatering kon de soort in 1948 helaas niet meer worden terug gevonden. En toen de grote vuurvlinder begin vorige eeuw door toedoen van verzamelaars op het punt stond uit te sterven zag Jac. P. Thijsse maar één manier om de soort te beschermen: de aankoop van leefgebieden. Aanvullend zag hij het uitzetten in andere natuurgebieden als oplossing. "Zeer zeker echter hebben onze natuurmonumenten ook een bestemming te vervullen als asyl en op grond daarvan is het wel te verdedigen, dat de grote vuurvlinder gepoot? wordt in onze bezittingen." In 1928 werd op die manier in het Naardermeer geprobeerd een populatie Grote vuurvlinders op te bouwen. Overigens is ook dit uitzetproject jammerlijk mislukt door een verkeerd maaibeheer!

Poel voor vroedmeesterpad

foto inzet Rombout de Wijs

geen Rode Lijst voor is, zoals het vliegend hert. Daarnaast zijn er soortbevorderende maatregelen genomen voor soorten die weliswaar niet op de Rode Lijst staan maar waarmee het toch niet vanzelfsprekend goed gaat in Nederland, zoals de das en de kwartel en soorten die regionaal kwetsbaar zijn.

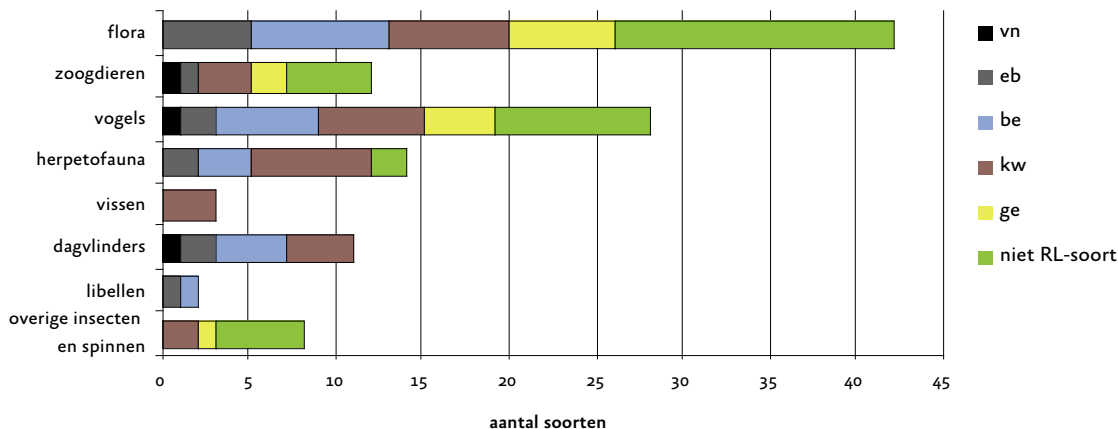
Opvallend is dat de beheereenheden verschillend omgaan met maatregelen voor (ernstig) bedreigde Rode Lijstsoorten. We zien dat een aantal bedreigde soorten in de ene beheereenheid wel worden geholpen terwijl dit bij dezelfde soorten in andere beheereenheden niet het geval is (zie figuur 2). Waar bijvoorbeeld

de ene beheerder wel een poel aanlegt voor de kamsalamander, doet een ander dat niet. Dit zegt echter niet dat die laatste beheerder te weinig doet. Mogelijk is de populatie daar voldoende stevig om zelfstandig te kunnen overleven, iets dat in de evaluatie niet is beoordeeld. Er bestaat de indruk dat duidelijke regie ontbreekt en nut en noodzaak niet altijd gelijk worden beoordeeld.

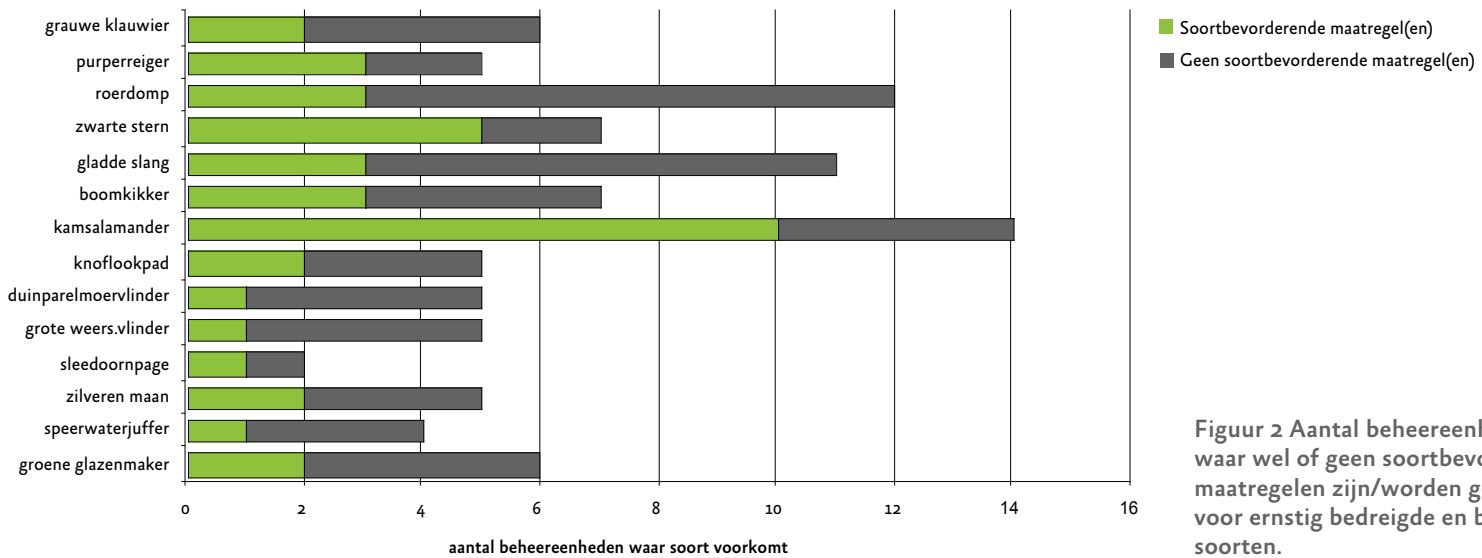
De mate waarin men soortbevorderende maatregelen toepast verschilt ook duidelijk per beheereenheid. In enkele beheereenheden voert men voor meer dan 15 soorten maatregelen uit, terwijl andere beheereenheden vrijwel volstaan met systeembeheer. Een verklaring voor deze

verschillen ligt onder andere in de beheerstrategieën die Natuurmonumenten hanteert. Zo zijn er in Twente veel kleinschalige cultuurlandschappen waar relatief veel maatregelen worden genomen en op de Veluwe zijn er veel nagenoeg natuurlijke landschappen met weinig maatregelen. Hoe natuurlijker een landschap, hoe terughoudender we dienen te zijn met soortbevorderende maatregelen.

Daarnaast speelt ook van de omvang van de populatie(s) uiteraard een rol. Enthousiasme en de kennis van een beheerteamedewerker, de ecoloog of een vrijwilliger speelt ook een belangrijke rol.

Figuur 1 Aantal soorten waar in de gebieden van Natuurmonumenten soortbevorderende maatregelen voor genomen zijn, ingedeeld naar Rode Lijst status (vn = verdwenen uit NL, eb=ernstig bedreigd, be=bedreigd, kw=kwetsbaar, ge=gevoelig).

Figuur 2 Aantal beheereenheden waar wel of geen soortbevorderende maatregelen zijn/worden genomen voor ernstig bedreigde en bedreigde soorten.

We voeren de maatregelen in veel gevallen uit met externe financiering of met de inzet van vrijwilligers. In het reguliere beheer is veelal weinig ruimte (in tijd of in geld) voor soortbevorderende maatregelen die als aanvullend worden gezien of niet structureel worden uitgevoerd. Bovendien gaat het vaak om zeer arbeidsintensieve werkzaamheden die zorgvuldig en met kennis van de betreffende soort moeten worden uitgevoerd. We hebben niet kunnen nagaan of er te weinig aan soortbevorderende maatregelen wordt gedaan door het ontbreken van tijd en/of financiering.

Systematische aanpak

De vraag is of soortbevorderende maatregelen voldoende bijdragen aan het behoud en herstel van de biodiversiteit in Nederland. Deze vraag wordt in de evaluatie niet eenduidig beantwoord. Voor een goed oordeel is een grondige analyse nodig van het voorkomen van soorten in Nederland. Daarbij is het bijvoorbeeld van belang dat de rol van de gebieden voor de betreffende soorten goed in kaart wordt gebracht.

We realiseren ons dat het voor beheereenheden om dezelfde reden niet eenvoudig is om te beoordelen welke (bedreigde) soorten in aanmerking komen voor maatregelen. Om hier meer inzicht in te krijgen gaat Natuurmonumenten systematisch in beeld brengen welke soorten in welke gebieden een steuntje in de rug nodig hebben. We kijken dan ook waar de prioriteiten liggen. Dit willen we gieten in een nieuw toetsingskader om beheerders in het veld te helpen bij het maken van een heldere afweging bij de keuze tussen het wel of juist niet uitvoeren van soortbevorderende maatregelen. Dit toetsingskader mag echter geen dwingend korset worden. Persoonlijke kennis en enthousiasme dienen hun rol te kunnen

blijven spelen. Hieronder enkele voorbeelden van criteria die in een toetsingskader nader uitgewerkt kunnen worden:

- Internationale, landelijke en/of regionale zeldzaamheid;
- Afhankelijkheid van behoud/herstel soort van soortbevorderende maatregelen;
- Prioriteit ten opzichte van andere soorten in gebied/regio;
- Mogelijkheid voor andere soorten om mee te liften bij uitvoering maatregelen (leefgebiedenbenadering).

Criteria voor herintroductie zijn hier niet genoemd. Deze criteria verdienen echter wel de

nodige aandacht, in het bijzonder waar het gaat om het uitstrooien van maaisel en plagsel, een vorm van herintroductie die steeds vaker wordt toegepast (zie kader 3).

Soortbevorderende maatregelen zijn bij Natuurmonumenten aanvullend op het systeembeheer.

Zeker is dat we in Nederland zonder soortbevorderende maatregelen nog altijd veel soorten kwijt zouden raken, denk bijvoorbeeld aan de kerkuil, de hamster en het rozenkransje. Wanneer nut en noodzaak van een soortbevorderende maatregel onomwonden is moet uitvoering naar onze mening dan ook hoog op de agenda staan. Gelukkig zijn we in staat, in goede samenwerking met veel andere organisaties en vrijwilligers, vaak een helpende hand te bieden.

Belangrijk is het daarom te constateren dat de inzet die Natuurmonumenten pleegt voor specifieke soorten groot is, maar wel vrij ad hoc. Subsidiemogelijkheden, aandacht van externen of persoonlijke interesse van een medewerker of vrijwilliger spelen een belangrijke rol bij herkenning van noodzaak en bij de uitvoering. Mede daardoor worden ook inspanningen geleverd voor soorten die niet (meer) bedreigd zijn. Soms is dat goed te verdedigen, in andere gevallen lijkt het nut minder groot. Daarom pleit Natuurmonumenten voor een meer systematische aanpak. Zo kunnen we ervoor zorgen dat de soortbevorderende maatregelen nog effectiever bijdragen aan de biodiversiteit in Nederland, met behoud van het enthousiasme van alle betrokkenen! <

e.dehoop@natuurmonumenten.nl

Uitstrooien van maaisel en plagsel

Een relatief 'nieuwe' soortbevorderende maatregel is het opbrengen van plagsel of maaisel met als doel het herintroduceren van soorten. Dit wordt inmiddels regelmatig binnen Natuurmonumenten toegepast. Dit is een direct resultaat van recente onderzoeksresultaten naar ontwikkeling van vegetaties in natuurontwikkelingsgebieden. De betreffende beheerders zijn zich niet altijd bewust dat het hier gaat om een vorm van herintroductie. Deze maatregel wordt daardoor soms genomen zonder dat men de criteria voor herintroductie goed afweegt. Ook worden deze maatregelen niet altijd even goed gedocumenteerd en gemonitord waardoor de effectiviteit moeilijk kan worden beoordeeld.